

Adam Lityński

Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec

adamlityn@interia.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0899-9130>

Sowiecki kat Węgier '56 – Iwan Sierow*

<http://dx.doi.org/10.12775.SIT.2022.014>

1. Uwagi wprowadzające

W niniejszym krótkim szkicu chciałbym dotknąć raz jeszcze spraw wprawdzie Polakom znanych, ale zarazem spojrzeć na nie od innej strony, a mianowicie oczami najwyższych funkcjonariuszy represji ludobójczego stalinowskiego reżimu. Wydarzenia z jesieni 1956 r. na Węgrzech to „dwanaście dni, które wstrząsnęły światem” – parafrazując tytuł znanej książki sprzed stu laty amerykańskiego dziennikarza Johna Reeda¹. Szczególnie zaś wstrząsnęły Polakami, którzy okazywali braciom Węgrom specjalną solidarność i w miarę swoich możliwości pomoc. Można też znaleźć wiele styków, zbieżności i analogii między sytuacjami Polski i Polaków oraz Węgier i Węgrów, o czym krótko dalej. Krwawy pacyfikator węgierskiej rewolucji 1956 r. był niestety znany Polakom: to Iwan Sierow, brutalny, zbrodniczy pacyfikator Polski zarówno po 17 września 1939 r., jak i po 1944 r.; to „stalinowski kat Polski”, jak go trafnie nazwał wiceprzewodniczący rosyjskiego Memoriału Nikita Pietrow. W 1956 r. nie przypadkiem stał się sowieckim katem Węgrów.

* Inspiracją do nadania takiego tytułu był dla mnie polski tytuł monografii Nikity Pietrowa, *Stalinowski kat Polski Iwan Sierow*, przeł. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2013.

¹ J. Reed, *Dziesięć dni, które wstrząsnęły światem*, przeł. A. Dobrot (W. Grosz), Warszawa 1956.

2. O strukturze sowieckich służb bezpieczeństwa po 1953 r.*

Śmierć Stalina 5 marca 1953 r. pociągnęła za sobą reorganizację systemu bezpieczeństwa, nie pierwszą i nie ostatnią. Już 7 marca połączono Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MWD) z Ministerstwem Bezpieczeństwa Publicznego (MGB) i utworzono jedno Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, które objął Ławrientij Pawłowicz Beria. Jak wiadomo, „sto dni” Berii zakończyło się jego aresztowaniem (26 czerwca 1953 r.), osądzeniem i zlikwidowaniem. Niemal dokładnie rok po śmierci Wodza – 3 marca 1954 r. – aparat bezpieczeństwa wyłączono z MSW i nadano mu nazwę KGB² – Komitet Bezpieczeństwa Państwowego. Pierwszym szefem KGB został generał Iwan Aleksandrowicz Sierow. W grudniu 1958 r. Sierow został przesunięty na stanowisko szefa wywiadu wojskowego GRU³ (1958–1962), skąd kilka lat później odszedł w niesławie na emeryturę w wyniku superafery szpiegowskiej pułkownika GRU Olega Pienkowskiego⁴. Syn Ławrientija Berii – Sergo, głęboko wciągnięty

* Będę się opierał głównie na ustaleniach: A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Krótki kurs, wyd. 3, Warszawa 2017; bardziej szczegółowo w języku polskim zob. np. V.F. Birstein, *Smiersz – tajna broń Stalina. Sowiecki kontrwywiad wojskowy podczas II wojny światowej*, przeł. T. Fiedorek, Kraków 2013, passim.

² Комитет Государственной Безопасности – Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti.

³ Główny Zarząd Wywiadu [Главное Разведывательное Управление – Głównoje Razwiedywatielnoje Uprawlenije].

⁴ Oleg Wasilewicz Pienkowski (1912–1963) – pułkownik GRU, zaprzyjaźniony z szefem GRU Sierowem; „najcenniejszy ze szpiegów zwerbowanych kiedykolwiek przez Amerykanów w walce z Rosjanami”. CIA: „jego werbunek stanowił najefektywniejszą klasyczną tajną operację, jaką kiedykolwiek CIA i MI6 przeprowadziły przeciwko stronie radzieckiej”; z własnej inicjatywy nawiązał kontakt ze stroną amerykańską; pracował w zasadzie bezinteresownie; w ciągu 16 miesięcy od kwietnia 1961 r. do sierpnia 1962 r. przekazał około 500 stron ultrasekretnych dokumentów, m.in. dot. planów umieszczenia radzieckich rakiet na Kubie; aresztowany 22 października 1962 r. podczas apogeum kryzysu kubańskiego, skazany, wyrok wykonano. Niektórzy przypuszczają, że film zaprezentowany W. Suworowowi (Rezun) przy przyjmowaniu do GRU, pokazujący spalenie żywcem człowieka – „pułkownika GRU”, który

w tajniki sowieckiej władzy, po upadku kolebki komunizmu zostawił pamiętniki, które mimo subiektywizmu w ocenie ojca wnoszą „wielki wkład do historii”⁵. Sergo Beria pisze, że to jego ojciec zaraz po objęciu stanowiska w centrali zatrudnił Sierowa, przekonując go do pracy w NKWD, podczas gdy ten wolał karierę wojskową⁶.

3. Główne źródło wiedzy

W 2019 r. ukazały się w języku polskim, wydane szybko po opublikowaniu wersji rosyjskiej (2016), *Tajemnice walizki generała Sierowa. Dzienniki pierwszego szefa KGB. 1939–1963*⁷. Są to prowadzone w zasadzie na bieżąco pamiętniki szefa sowieckiej bezpieki, a później sowieckiego wywiadu wojskowego GRU. Zbrodniczą postacią głównej *dramatis personae* niniejszego wątku – Iwan Aleksandrowicz Sierow – jest Polakom dobrze znana w kontekście tragicznym. O działalności Sierowa jako brutalnego i sprawnego pacyfikatora niepokornej Polski pisano wiele, toteż nie ma powodów, żeby powtarzać tu „osiągnięcia” tego bardzo inteligentnego zbrodniarza. Przypomnieć wszak warto, że już w kilka dni po podpisaniu paktu Hitler–Stalin – 2 września 1939 r. – został mianowany ludowym komisarzem spraw wewnętrznych (NKWD) Ukraińskiej SRR, u boku Nikity Siergiejewicza Chruszczowa, który był wówczas sekretarzem generalnym KC KP(b) Ukrainy. „Darzyłem go szacunkiem i zaufaniem” – pisał Nikita Chruszczow⁸. Stalin i Chruszczow

zdradził – to film z egzekucji *Pienkowskiego*. Zob. W. Suworow, *Akwarium*, Wrocław 1989, s. 7 i n.

⁵ Tak je ocenia wybitna profesor paryskiej Sorbony Françoise Thom. Zob. przedmowa do S. Beria, *Beria mój ojciec. W sercu stalinowskiej władzy*, przedmowa i przypisy F. Thom, przeł. J. Waczków, Warszawa 2000, s. 8.

⁶ S. Beria, op.cit., s. 255.

⁷ *Tajemnice walizki generała Sierowa. Dzienniki pierwszego szefa KGB. 1939–1963*, red. A. Hinsztejń, przeł. A. Janowski, J. Cichocki, Konstancin-Jeziorna 2019. Aleksandr Hinsztejń – członek Centralnej Rady Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego – przygotował wydanie rosyjskie. Każdy rozdział poprzedził zwięzłym komentarzem historycznym, a także opatrzył przypisami.

⁸ N.S. Chruszczow, *Fragmety wspomnień*, „Zeszyty Historyczne” 2000,

posyłał go na wszystkie ważne i trudne odcinki. Lojalny wobec swojego bezpośredniego szefa – Ławrientija Berii – Sierow jednak nie był i pomógł Chruszczowowi w zlikwidowaniu Berii szykującego się do następstwa tronu po zmarłym Wodzu. To Iwanowi Sierowowi i Siergiejowi Krugłowowi Nikita Chruszczow i Gieorgij Malenkow zlecili w 1953 r. śledztwo w sprawie aresztowanego Berii⁹. To jednak nie wiąże się ze sprawami węgierskimi pamiętnego roku 1956.

4. Węgry i Węgrzy po wojnach „spustoszonego stulecia”*

Z obu wojen światowych XX w. Austro-Węgry, Węgry i sami Węgrzy wyszli przegrani, z dużymi stratami populacji, terytorialnymi (zwłaszcza po I wojnie) i moralnymi (zwłaszcza po II wojnie). U schyłku II wojny światowej w społeczeństwie węgierskim dość silna była orientacja proniemiecka i antysowiecka, ale społeczeństwo chciało przede wszystkim pokoju¹⁰. Po Jałcie zaś Węgry zostały

z. 132, s. 124; zob. też R.A. Miedwiediew, *Chruszczow. Biografia polityczna*, przeł. W. Zagórska, Warszawa 1990, s. 37.

* To znakomite określenie zapożyczam z: R. Conquest, *Uwagi o spustoszonej stuleciu*, przeł. T. Bieroń, Poznań 2002.

⁹ F. Thom, *Beria – oprawca bez skazy*, przeł. K. Antkowiak, Warszawa 2016, s. 905.

¹⁰ Regent Miklós Horthy zdecydował się na wysłanie 28 września delegacji pokojowej do Moskwy i 11 października przyjął proponowane warunki układu. Jeszcze tego samego dnia układ o zawieszeniu broni został w Moskwie podpisany. Niemcy przeprowadzili jednak zamach stanu i internowali Horthyego, powołując na premiera Ferencza Szálasięgo, przywódcę najbardziej prohitlerowskiej grupy narodowych socjalistów, partii nyilasów. Trzy bezskuteczne szturmowanie Sowiec na Budapeszt spowodowały, że Stalin powołał (21 XII 1944 r.) w Debreczynie zajęty przez Armię Czerwoną rząd formalnie koalicyjny, a faktycznie zdominowany przez komunistów. Rząd ten natychmiast wypowiedział wojnę Niemcom i podpisał rozejm z państwami koalicji antyhitlerowskiej. Układ przewidywał ograniczenie węgierskiej suwerenności na rzecz Sojuszniczej Komisji Kontroli, na czele której postawiono marszałka Klimienta Woroszyłowa. 4 listopada odbyły się wybory do parlamentu: Partia Drobnych Rolników uzyskała 57%, Narodowa Partia Chłopska 7%, obie partie robotnicze (WPK i PSD) po 17%, łącznie 34% głosów. W. Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 358–372; Z. Zblewski,

przez zachodnich aliantów Związku Sowieckiego oddane „wujasz-kowi Joe”, jak Franklin Delano Roosevelt nazywał Józefa Stalina, największego zwycięzcę tej wojny. Pod sowieckim zaborem (nie wliczam tu komunistycznej Jugosławii) sprawy potoczyły się podobnie, wszędzie bowiem według sowieckiego schematu. Mimo zwycięstwa prawicowo-demokratycznej Partii Drobnych Rolników (57% głosów) w przeprowadzonych już w listopadzie 1945 r. wyborach nie mogło być mowy o powstrzymaniu Moskwy przed sowietyzacją zdobyczy uzyskanych w Jałcie. Milovan Đilas cytował Stalina: „Ta wojna nie jest taka jak w przeszłości; kto okupuje terytorium, narzuca także swój własny ustrój społeczny. Każdy narzuca swój własny ustrój tak daleko, jak może dotrzeć jego armia. Nie może być inaczej”¹¹.

Od początku rządów komunistycznych na Węgrzech ich cechą charakterystyczną był intensywny terror, co zresztą dla Polaków nie jest zaskoczeniem. Węgierska historyk Réka Kiss, przewodnicząca Komitetu Pamięci Narodowej w Budapeszcie, stwierdza, że „że węgierska partia komunistyczna była tą, która w regionie wyznaczyła najbardziej nierealistyczne tempo i cele, żeby jak najszybciej doprowadzić do sowietyzacji kraju”¹². Jak wszędzie w sowieckim totalitaryzmie narzędziem represji stały się m.in. sądy, które wydały ponad 700 tysięcy wyroków skazujących w sprawach o charakterze politycznym¹³. W tworzeniu komunistycznej dyktatury brał także udział Imre Nagy, ale należał do tych niewielu, którzy zachowali zdrowy rozsądek. Wszystkim kierował „najlepszy uczeń Stalina”¹⁴ – sekretarz generalny (komunistycznej) Węgierskiej Partii Pracujących Mátyás Rákosi¹⁵, ale należy mieć na uwadze, że prze-

w: *Historia polityczna świata XX wieku 1901–1945*, red. M. Bankowicz, Kraków 2004, s. 552–553.

¹¹ M. Đilas [Djilas], *Rozmowy ze Stalinem*, przeł. A. Ciołkosz [przedruk drugiego obiegu z Biblioteki „Kultury”, t. 82, wyd. Profil b.d.], s. 87.

¹² R. Kiss, *Węgierska rewolucja i walka o wolność w 1956 roku*, przeł. A. Kowalak, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10, s. 7.

¹³ I. Kovács, „Mała rewolucja październikowa” 56 na Węgrzech a Polacy, przeł. D. Warmuz, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10, s. 54.

¹⁴ Á. Máthé, *Odzyskać samych siebie. Czym był rok 1956 na Węgrzech?*, przeł. S. Brzeziński, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10, s. 18.

¹⁵ Mátyás Rákosi (1892–1971 w Gorkij, ZSRR) – pochodził z rodziny drob-

cież sygnał do czystek w europejskich partiach komunistycznych wyszedł z Moskwy w pierwszej połowie 1948 r.; wszak w Polsce to właśnie w 1948 r. „na plenum sierpniowo-wrześniowym PPR zde-maskowano i rozgromiono odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne”, co – tłumacząc ten partyjny żargon na język polski – oznaczało odsunięcie od władzy Władysława Gomułki i jego ludzi oraz pełną

nego żydowskiego kupca, uzyskał dyplom Akademii Handlu w Budapeszcie, opanował 6 języków; ok. 1910 wstąpił do Węgierskiej Partii Socjaldemokratycznej; w czasie I wojny światowej zetknął się z bolszewikami; 1918 należał do założycieli Komunistycznej Partii Rumunii; III 1919 po ogłoszeniu Węgierskiej Republiki Rad pełnił wysokie funkcje adm.-polit.; VIII 1919 po upadku WRR udał się do Wiednia, skąd wydalony wyjechał do Rosji radz.; włączył się do prac Międzynarodówki Komunistycznej, 1921 został sekretarzem Kominternu; wysłany na Węgry, gdzie założył legalną odnogę zdelegalizowanej partii komunistycznej – Węg. Socjalist. Partię Pracy; na zjeździe Komunistycznej Partii Węgier wszedł w skład KC; aresztowany i skazany na 8 i pół roku więzienia, po odbyciu kary ponownie aresztowany i skazany na dożywotnie więzienie, wymieniony i zwolniony do ZSRR za zwrot przez ZSRR sztandarów honwedów z czasów rewolucji 1848; oba procesy uczyniły go sławnym w ruchu komunistycznym; przedstawiciel KPW w Kominternie; styczeń 1945 wysłany na Węgry w celu zorganizowania WPK, objął stanowisko sekretarza generalnego KC; po wyborach z listopada 1945 minister bez teki, potem wicepremier; 12 VI 1948 na zjeździe założycielskim komunistycznej Węgierskiej Partii Pracujących został sekretarzem generalnym partii, od 1952 także prezesem rady ministrów; doprowadził do rozbicia opozycji i „zwycięstwa” bloku komunistycznego w wyborach 1947, a zwłaszcza 1949; stał się wszechwładnym przywódcą, ucieleśnieniem stalinowskiego kultu jednostki i dyktatury, osobiście nadzorował urząd bezpieczeństwa; osobiście nadzorował proces László Rajka i towarzyszy; po śmierci Stalina stracił pełną kontrolę nad Węgrami, VI 1953 z intencji sowieckiej odsunięty z funkcji premiera, którą to funkcję objął Imre Nagy; po XX zjeździe KPZR nawet część jego byłych współpracowników zwróciła się przeciwko niemu; na plenum KC 12 VII 1956 oskarżył Imre Nagya i jego współ-towarzyszy o spisek i zażądał ich aresztowania, co wywołało reakcję Moskwy i 18 VII 1956 na posiedzeniu KC pod naciskiem przybyłego z ZSRR Anastasa Mikojana został usunięty nie tylko z urzędu I sekretarza, ale nawet w ogóle z Biura Politycznego; urząd I sekretarza objął Ernő Gerő; udał się na leczenie do ZSRR; podczas rewolucji węgierskiej 1956 przebywał w Moskwie; 5 XI 1956 Prezydium KC KPZR zadecydowało o ostatecznym odsunięciu go od władzy, co dawało gwarancję spokoju Kádárowi; II 1957 kierownictwo Węg. Socjalist. PR zadecydowało, że przez 5 lat nie może wrócić na Węgry, co IV 1957 zaaprobował KC KPZR; VIII 1962 wykluczony z partii jako odpowiedzialny za kult jednostki i bezprawie; był najbardziej zniechęconą postacią na Węgrzech. J. Tischner, *Rákosi Mátyás*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 1050–1052.

stalinizację życia prowadzoną przez innego „najlepszego ucznia Stalina” – „towarzysza Tomasza” (Bolesława Bieruta). Aresztowania liderów komunistycznych: Mariana Spychalskiego, „Wiesława” Gomułki, Włodzimierza Lechowicza i wielu innych, przysły nieco później, podobnie jak internowanie prymasa Stefana Wyszyńskiego. Węgrzy mieli najgłośniejszą sprawę László Rajka i innych (około 40 osób¹⁶) „spiskowców-trockistów”, w której szczególnie wnikął sam Rákosi, chociaż bezpośredni nadzór nad śledztwem spoczywał na szefie węgierskiej bezpieki – Urzędu Bezpieczeństwa Państwowego (ÁVH) w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych – którym był Péter Gábor¹⁷; nad całością zaś czuwał Wiktor Siemionowicz Abakumow¹⁸. Proces Rajka miał być wykorzystany „dla zdemaskowania

¹⁶ N. Pietrow, *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, przeł. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015, s. 186 i n.

¹⁷ Péter Gábor, właśc. Benjamin Eisenberger (1906–1993) – węgierski działacz komunistyczny żydowskiego pochodzenia, z zawodu krawiec, od 1922 związany z młodzieżowym ruchem komunistycznym, w 1931 wstąpił do KPW; szef tajnej policji politycznej (AVH) w latach 1945–1952 odpowiedzialnej za okrutne prześladowania, represje wobec społeczeństwa węgierskiego i czystki.

¹⁸ Abakumow był w konflikcie z Sierowem. Wiktor Siemionowicz Abakumow (1908–1954), właśc. Aba Kum, ur. w Moskwie w rodzinie robotniczej, nie otrzymał żadnego wykształcenia, w WKP(b) od 1930, szybko awansował w NKWD w czasie czystek stalinowskich. W latach 1937–1938 szef GUGB, od lutego 1941 zastępca ludowego komisarza spraw wewnętrznych, znany z okrucieństwa i osobistego znęcania się nad aresztantami; znany też z korupcji oraz przekraczania wszelkich granic moralnych i obyczajowych. 1943–1946 szef Smiersza, która to instytucja w wyniku wspomnianej wcześniej reorganizacji nie podlegała w tych latach Berii, lecz wprost Stalinowi, co bardzo umocniło pozycję Abakumowa w totalitarnych strukturach władzy. Aktywny współorganizator ludobójstwa dokonywanego na polskich jeńcach wojennych; 1946–1951 szef MGB, generał-pułkownik, nadzorował czystkę w partiach komunistycznych krajów satelickich, m.in. osobiście nadzorował przesłuchania László Rajka na Węgrzech; kierował likwidacją Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego ZSRR; odsunięty przez Stalina i aresztowany (1951); po śmierci Stalina uwolniony przez Bierię, ale po aresztowaniu Berii aresztowany ponownie, osądzony i za fabrykowanie dowodów procesowych skazany na karę śmierci, rozstrzelany 19 grudnia 1954. Zob. m.in. P. Sudopłatow, *Wspomnienia niewygodnego świadka*, przeł. J. Markowski, przedmowa R. Conquest, wstęp i przypisy do wydania polskiego S. Jaczyński i M. Jasiak, Warszawa 1999, s. 164, 227 i n.; N. Pietrow, *Psy Stalina*, przeł. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2012, s. 231–246; zob. też N. Polmar, T.B. Allen, *Księga szpiegów. Encyklope-*

kliki Tita”, co stawało się coraz wyraźniejsze w miarę pogłębiania się konfliktu Stalina z Titem. „Titoizm był podówczas najgroźniejszą dla Sowietów herezją w ruchu komunistycznym” – trafnie zauważył Józef Światło¹⁹. Przy sprawie Rajka warto przypomnieć wątki polskie i czechosłowackie: sprawę braci Fieldów, Noela aresztowanego w Pradze i Hermana uprowadzonego w Warszawie²⁰. To Józef Światło, wraz z Romanem Romkowskim²¹, osobiście jeździł na Węgry, by zapoznać się z „wzorowymi” postępami śledztwa w sprawie Rajka²², w sytuacji gdy śledztwo mające doprowadzić do procesu Gomułki utknęło w martwym punkcie i mimo trwającego siedem lat postępowania nie dało oczekiwanych efektów.

5. Konstytucja Węgierskiej Republiki Ludowej z 1949 r.*

Po wyborach w listopadzie 1945 r. już 31 stycznia 1946 r. parlament przyjął tzw. małą konstytucję, która zniosła monarchię i ustanowiła republikańską formę rządów. Po pełnym przejęciu władzy w kraju przez sterowanych z Moskwy komunistów 18 sierpnia 1949 r. przyjęto konstytucję Węgierskiej Republiki Ludowej. Kon-

dia, przeł. H. Białkowska, R. Brzeski, K. Obłucki, A. Piber, T. Wójcik, oprac. aneksu A. Peplowski, P. Wiczorkiewicz, Warszawa 2000.

* Tekst konstytucji w języku polskim zob. w: *Konstytucje europejskich państw socjalistycznych. Zbiór tekstów pod redakcją Andrzeja Burdy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, konstytucję węgierską przeł. T. Woronowicz.

¹⁹ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, wstęp J. Nowak-Jeziorański, Londyn 1986, s. 153.

²⁰ Zob. m.in. H. Field, K. Field, *Opóźniony odłot. W okowach zimnej wojny*, przeł. M. Auriga, Warszawa 1997; Z. Błażyński, op.cit., s. 240–242.

²¹ Roman Romkowski, właśc. Natan Grinszan-Kikiel – ur. 1907 w Krakowie, zm. 1968 w Warszawie, polski działacz komunistyczny żydowskiego pochodzenia, generał brygady bezpieczeństwa publicznego (1949); wiceminister bezpieczeństwa publicznego; obok Bieruta najbardziej odpowiedzialny za stalinizację życia polskiego i okrutne masowe represje; w 1956 w związku z „odwilżą” i ucieczką Światły aresztowany i skazany na 15 lat więzienia, w drodze łaski zwolniony po 8 latach.

²² Z. Błażyński, op.cit., s. 242–247, także s. 142, 153.

stytucja ta była prawnym koszmarkiem wielce przypominającym akty prawne Związku Radzieckiego, i to nawet nie tylko konstytucję stalinowską z 1936 r., lecz po części nawet dwie wcześniejsze konstytucje sowieckie – z 1918 i 1924 r. Nie ma tu miejsca, by wystarczająco szczegółowo zaprezentować ten dokument, uczynię to więc wybiórczo. Po obszernej preambule ideologicznej wielbiącej „Wielki” Związek Radziecki i odwołującej się do efemerycznej Węgierskiej Republiki Rad z 1919 r. w węgierskiej ustawie zasadniczej z 1949 r. można przeczytać, że WRL „jest państwem robotników i pracujących chłopów” (§ 2 ust. 1), czyli nie wszystkich obywateli. Analogiczne sformułowania – za wzorem art. 3 konstytucji stalinowskiej z 1936 r. – trafiły do wszystkich ustaw zasadniczych tzw. krajów demokracji ludowej (nie dotyczy Jugosławii). Wprawdzie § 49 konstytucji WRL stanowił, że obywatele są równi wobec prawa, ale to nie przeszkadzało, by w § 63 stwierdzić, że „pozbawieni są prawa wyborczego wrogowie ludu pracującego i chorzy umysłowo”; to zestawienie wydaje się zresztą o tyle trafne, że tylko chorzy umysłowo mogliby być wrogami ludu pracującego²³. „Przeważająca większość środków produkcji [...] jest własnością społeczną. [...] Lud pracujący wypiera stopniowo elementy kapitalistyczne [...] plan gospodarki narodowej kształtuje życie gospodarcze [...]”. Konstytucja akceptowała własność „nabytą przez pracę” i prawo dziedziczenia, ale „własność prywatna i inicjatywa prywatna nie mogą naruszać interesów społecznych” (§ 8). Podstawę ustroju społecznego stanowi praca, którą czyniono zarówno prawem, jak i obowiązkiem każdego obywatela WRL, dążąc „do wprowadzenia w życie zasady socjalizmu: «od każdego według jego zdolności, każdemu według jego pracy»” (§ 9). Te rozwiązania i sformułowania również za wzorem sowieckim²⁴ powtarzają się w konstytucjach państw satelickich

²³ Piszącemu ten tekst kojarzy się to z sowieckimi „psychuszkami”, gdzie w specjalnym „szpitalu” psychiatrycznym pod nadzorem bezpieki wysiłki lekarzy-oficerów bezpieki szły w tym kierunku, by pacjent-dysydent wyrzekł się swoich poglądów i przyznał, że krytykował wspaniały system sowiecki tylko dlatego, że był chory na umyśle. Dopiero wówczas mógł być uznany za „wyleczonego” i wypuszczony na wolność.

²⁴ Warto zauważyć, że jest różnica między art. 12 konstytucji stalinowskiej („kto nie pracuje, ten nie je [...] od każdego według jego zdolności, każdemu –

(zwłaszcza art. 4–12 konstytucji ZSRR; art. 7–14 konstytucji PRL z 1952 r.). Powoływany w czteroprzymiotnikowych (bez proporcjonalności) wyborach parlament wybierał Prezydium WRL, czyli kolegiального prezydenta oraz radę ministrów; ta ostatnia solidarnie albo ministrowie indywidualnie byli odpowiedzialni przed parlamentem. Terenowymi organami władzy państwowej ustanowiono rady, a ich organami wykonawczymi i zarządzającymi – komitety wykonawcze. Rady-sowiety to też przecież wzór wzięty ze Związku Radzieckiego, chociaż należy pamiętać o ich rodowodzie wywodzącym się z rewolucji 1905 r. W 1917 r. i w początkowym okresie władzy bolszewików rady stanowiły zresztą dla nich kłopot: wszak sam Lenin w tzw. tezach kwietniowych przyznawał, „że w większości rad delegatów robotniczych partia nasza stanowi mniejszość i na razie słabą mniejszość”²⁵. W ZSRR rady zawsze były tylko atrapą organów przedstawicielskich sfer działania. Cechą charakterystyczną systemu rad wszędzie było zespolenie dwóch oddzielanych – od czasów Monteskiusza – sfer działania systemu władzy: ustawodawstwa i wykonawstwa. W WRL organami wykonawczymi i zarządzającymi rad narodowych były komitety wykonawcze, co również było rozwiązaniem typowo sowieckim, z hierarchicznym podwójnym podporządkowaniem, które nazywano uregulowaniem na zasadach centralizmu demokratycznego²⁶. W odniesieniu do sądownictwa warto odnotować zawarty w konstytucji węgierskiej przepis, że sędziowie są niezawisli, ale jednocześnie są oni wybieralni i mogą być odwoływani (§ 39 ust. 1 i § 41 ust. 2). Katalog praw obywatelskich i politycznych teoretycznie był pełny, ale referować go nawet nie

według jego pracy”) a sformułowaniem zawartym w sowieckiej „biblii”, jaką była *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs* (tu cyt. wyd. Warszawa 1948, s. 391): „[...] ZSRR wkroczył w nowy okres rozwoju, w okres zakończenia budownictwa społeczeństwa socjalistycznego i stopniowego przejścia do społeczeństwa komunistycznego, w którym kierowniczym czynnikiem życia społecznego winna być komunistyczna zasada: «Od każdego według jego zdolności, każdemu – według jego potrzeb»”.

²⁵ W. Lenin, *O zadaniach proletariatu w obecnej rewolucji (tezy kwietniowe)*, w: W.I. Lenin, *Rewolucja u bram. Pisma wybrane z roku 1917*, wybrał, wprowadzeniem oraz posłowiem opatrzył S. Žižek, przedmowa S. Sierakowski, przeł. J. Kutyla, Kraków 2006, s. 125.

²⁶ Zob. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR*, s. 70.

warto, ponieważ była to fikcja. Generalnie zaś „siła kierowniczą działalności państwowej i społecznej jest klasa robotnicza, kierowana przez swą awangardę w oparciu o demokratyczną jedność ludu” (§ 56 ust. 2).

Uchwalając w 2011 r. nową ustawę zasadniczą, parlament węgierski w preambule stwierdził: „Nie uznajemy komunistycznej konstytucji z 1949 roku, ponieważ stanowiła ona podstawę panowania tyranii, dlatego ogłaszamy jej nieważność”.

Po śmierci Stalina pojawiły się oznaki kryzysu totalitarnego systemu, przy czym na Węgrzech szczególnie nasiliła się walka o władzę wśród komunistycznej elity. W 1955 r. Imre Nagy²⁷ prze-

²⁷ Imre Nagy (1896–1958) – wywodził się z biednej rodziny, wyuczył się zawodu ślusarza, 1915 powołany do wojska, dostał się do rosyjskiej niewoli, od VI 1918 w szeregach Czerwonej Gwardii; II 1920 wstąpił do partii bolszewickiej; pracował na rozmaitych stanowiskach urzędniczych w ZSRR oraz Węgrzech; 1930 na zjeździe WPK w Moskwie skrytykowany za odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne; 1936 wykluczony z partii, 1938 przywrócono mu członkostwo; 1944 wrócił na Węgry, wszedł do kierownictwa WPK, sekretarz WPK, poseł minister spraw wewnętrznych, członek Biura Politycznego Węg. Partii Pracujących, przewodniczący parlamentu; 1949 skrytykowany przez Stalina i wykluczony z kierownictwa partii, pracował w administracji państwowej m.in. jako minister rolnictwa i in.; po śmierci Stalina został z inicjatywy Malenkowa 4 VII 1953 premierem, próbował wówczas wprowadzić umiarkowane reformy gospodarcze w celu poprawy zaopatrzenia ludności, likwidowano obozy pracy przymusowej, zwalniano niektórych więźniów politycznych; 18 IV 1955 zwolniono go ze stanowiska, XII wykluczono z partii i cofnięto stopnie akademickie, co było związane z odejściem Malenkowa z urzędu premiera ZSRR; nie chciał dokonać samokrytyki; 13 X 1956 ponownie przyjęty do partii, przywrócono mu stopnie akademickie; 23 X 1956 na żądanie demonstrantów objął urząd premiera oraz wszedł do kierownictwa partyjnego; w dniach rewolucji węgierskiej zajmował stanowisko umiarkowane, dążąc do ograniczenia żądań demonstrantów oraz do przyjęcia przez władze WPP i kierownictwo sowieckie części żądań mas; 28 X zadeklarował wprowadzenie systemu wielopartyjnego i tegoż dnia wystąpił z postulatem, by wojska radzieckie opuściły Węgry; 1 XI 1956 ogłosił wystąpienie z Układu Warszawskiego i neutralność Węgier; 4 XI, gdy wojska sowieckie zaatakowały Budapeszt, schronił się w ambasadzie jugosłowiańskiej. 22 XI z listem żelaznym rządu Kádára opuścił budynek, a mimo to został uwięziony przez służby specjalne kierowane przez Sierowa; KC WSPR uchwalił wszczęcie przeciwko niemu procesu politycznego i po wielokrotnym jego odkładaniu Sąd Najwyższy skazał go na karę śmierci; N. odrzucał wszystkie oskarżenia, o łaskę nie poprosił; wyrok wykonano w więzieniu w Budapeszcie. J. Tischner, *Nagy Imre*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 884–885.

grał w tych rozgrywkach i nastąpił powrót „betonu”. Wkrótce XX zjazd KPZR i tajny referat Chruszczowa, tylko w Polsce znany powszechnie, śmierć Bieruta, krwawe wydarzenia w Poznaniu, „Po Prostu” i fora dyskusyjne – stały się katalizatorem wydarzeń nad Dunajem. 23 października 1956 r. 200 tysięcy osób przemaszerowało ulicami Budapesztu na znak solidarności z Polakami; podobne manifestacje odbyły się także w innych miastach²⁸.

6. Sierow i inni wobec powstania węgierskiego

„Iwan Groźny”, jak nazwała Sierowa brytyjska prasa, gdy przybył kiedyś służbowo do Wielkiej Brytanii, od pierwszego dnia węgierskiego powstania, tj. od 23 października, uczestniczył w wydarzeniach. W reakcji na wieści dochodzące z Budapesztu²⁹ późnym wieczorem tego dnia odbyło się posiedzenie Prezydium KC KPZR, na które już kilka godzin wcześniej wezwano Sierowa. Postanowiono, że Sierow ma natychmiast polecieć do stolicy Węgier [s. 610]³⁰, co stało się nazajutrz rano; razem z Sierowem poleciało aż siedmiu generałów KGB; wkrótce ich śladem wylecieli Mikojan³¹

²⁸ R. Kiss, op.cit., s. 10.

²⁹ Jak wzmiankowano poprzednio, w Budapeszcie 23 października odbyła się 200-tysięczna manifestacja. Wysłunięto 16 postulatów, wśród nich na pierwszym miejscu znalazło się wyprowadzenie wojsk sowieckich z Węgier, a także mianowanie umiarkowanego komunisty Imre Nagya premierem i inne. Kiedy wieczorem I sekretarz komunistycznej Węgierskiej Partii Pracujących (od 31 X 1956 Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej) Gerő przez radio napiętnował wiecujących, pod rozgłośnią radiową rozpoczęły się zamieszki, bezpieka zaczęła strzelać, padli zabici i ranni. Powstańcy zdobyli koszary z bronią; część żołnierzy i oficerów przyłączyła się do powstańców, w tym pułkownik Pál Maléter, później jeden z przywódców rewolucji, skazany następnie na karę śmierci, którą wykonano.

³⁰ Relacjonując zapiski pamiętników Iwana Sierowa (zob. pełny zapis w przypisie numer 7), dla uproszczenia będę umieszczał numer strony polskiego wydania pamiętników w nawiasie kwadratowym.

³¹ Anastas Iwanowicz Mikojan (1895–1978) – Ormianin, ukończył seminarium duchowne, w partii bolszewików od 1915, agitator bolszewicki na Zakaukaziu; umiarkowany uczestnik wielkiego terronu stalinowskiego 1937–1938; symbol politycznej długowieczności, jest autorem znanej maksymy: „każdy

i Susłow³². Wszyscy trzej niezwłocznie (24 X) udali się na posiedzenie węgierskiego Politbiura, gdzie szef KGB Sierow oświadczył, że „z powstańcami należy skończyć” [s. 612]. Nazajutrz szef KGB udał się do węgierskiego MSW, gdzie wcześniej kazał stawić się wszystkim funkcjonariuszom węgierskiej centrali bezpieczeństwa i zażądał od nich aktywności, „a najważniejsze – ujęcia przywódców powstania” [s. 614]. Dla „Iwana Groźnego” od początku nie było – jak widać – innego rozwiązania, jak tylko represyjne stłumienie narodowych aspiracji Węgrów. Węgry to nie tyle sowiecka strefa wpływów, ile sowiecka strefa okupacyjna. 28 października rano Sierow dowiedział się od ambasadora ZSRR Jurija Andropowa, że Nagy jako premier ogłosił m.in. rozwiązanie organów bezpieczeństwa państwowego. Towarzysze sowieccy wymusili wieczorem spotkanie z czołową partyjno-państwową, gdzie „speszony Imre Nagy” tłumaczył się, że społeczeństwo tak nienawidzi węgierskiej bezpieki, iż miał nadzieję, że zamieszki zakończą się wraz z jej rozwiązaniem. Na to Mikojan spytał (tu cytaty w pamiętnikach Sierowa): „A z kim było uzgodnione to oświadczenie o rozwiązaniu organów bezpieczeństwa?” Okazuje się, że z nikim. KC również o tym dowiedział się od nas. W ogóle nie było to już KC i Geró nie sekretarz, a zmokła kura” [s. 616]. Nagy, „robiąc bolesciwą minę”, poprosił sowieckich towarzyszy, by wyprowadzili wojska tylko ze stolicy, a wówczas problemy będzie można łatwiej rozwiązać. Sierow zapisał w pamiętniku: „Aż podskoczyłem, przecież to czysta zdrada,

obywatel powinien być współpracownikiem NKWD”; pełnił liczne funkcje ministerialne (komisarza ludowego); inteligentny pragmatyk o znakomitym instynkcie samozachowawczym, „umiał się przemykać między kroplami deszczu”; był przyjacielem Berii i Chruszczowa; na XX zjeździe KPZR przed tajnym referatem Chruszczowa był pierwszym dyskutantem, który poruszył problem stalinizmu; najdłużej z całej elity stalinowskiej zasiadał w Biurze Politycznym partii. G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000, s. 195.

³² Michaił Andriejewicz Susłow (1902–1982) – od 1931 funkcjonariusz partyjny, „szara eminencja” aparatu partyjnego przez prawie 40 lat, animator terroru, m.in. 1947–1982 sekretarz KC WKP(b)/KPZR, 1952–1953 oraz 1955–1982 członek Prezydium/Biura Politycznego KC KPZR; w okresie rządów Breżniewa uważany za drugą osobę w KPZR i głównego ideologa partii. G. Przebinda, J. Smaga, op.cit., s. 273.

bez naszych wojsk powstańcy staną na czele Węgier. [...] Na moje oko wyszła podłość” [s. 616]. Ani przez moment żadnej refleksji, że to jest kraj Węgrów i że może Węgrzy chcą stanowić sami o sobie. Chruszczow zaakceptował jednak pomysł, by wyprowadzić wojska sowieckie z Budapesztu, a trójka Mikojan, Susłow i Sierow miała chwilowo wrócić do Moskwy; „głupszej decyzji niż ta nie można podjąć” – zanotował szef KGB [s. 617].

Notatki Sierowa prowadzone pod datą 31 października–1 listopada potwierdzają, że „sowiecki kat” nie brał pod uwagę alternatywy dla siłowego zniszczenia węgierskich aspiracji. Jak wiadomo, 1 listopada nowy koalicyjny Rząd Narodowy pod premierostwem Imre Nagya podjął uchwałę o wyjściu z Układu Warszawskiego, proklamował neutralność i zwrócił się do ONZ o ochronę neutralności Węgier. Tego dnia wieczorem oświadczone to ambasadorowi ZSRR Andropowowi. Nazajutrz (2 listopada) w Moskwie na posiedzenie Prezydium KC KPZR zaproszeni zostali Münnich³³ i Kádár³⁴,

³³ Ferenc Münnich (1886–1967) – syn aptekarza, ukończył prawo i uzyskał doktorat, w czasie I wojny jako porucznik dostał się do niewoli rosyjskiej, gdzie związał się z bolszewikami i został członkiem WKP(b), pracował w Czecha; 1918 wrócił na Węgry, współzałożyciel WPK; związany z Belą Kunem i WRR; III 1921 z polecenia Międzynarodówki Komunistycznej brał udział w tzw. akcji marcowej komunistów w Niemczech; skazany i wydalony; brał udział w wojnie domowej w Hiszpanii w Brygadach Międzynarodowych w randze i na wysokich stanowiskach oficerskich; po internowaniu we Francji wyjechał do ZSRR; po 22 VI 1941 redaktor węgierskiej sekcji radia w Moskwie, gdzie nawiązał kontakty m.in. z Mátyásem Rákosim i Ernő Gerő; 1949–1956 pełnił służbę dyplomatyczną, poseł do parlamentu; 24 X 1956 dokooptowany do KC WPP; min. spraw wewn. w rządzie Imre Nagya; 1 XI wraz z Kádárem wyjechał w tajemnicy do Moskwy, gdzie został członkiem marionetkowego rządu, obaj wrócili 4 XI; do końca życia na wysokich stanowiskach partyjnych i rządowych. J. Tischner, *Münnich Ferenc*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 877–878.

³⁴ János Kádár (1912–1989) – wychował się w biedzie, ukończył szkołę zawodową, wstąpił do młodzieżówki komunistycznej oraz do partii komunistycznej; aresztowany, w więzieniu poznał m.in. Mátyása Rákosiego; po wyjściu na wolność awansował w strukturach komunistycznych; 1945 wszedł do Biura Politycznego KC WPK, 1948–1950 min. spr. wewn., mimo osobistych bliskich kontaktów z L. Rajkiem odegrał znaczącą rolę w przeprowadzeniu jego procesu, był też odpowiedzialny za liczne inne wyroki w sfingowanych procesach, m.in. przeciwko kardynałowi Mindszentyemu, wysokim oficerom, socjaldemokratom, działaczom gospodarczym; aresztowany wiosną 1951, w XII 1952 skazany

ale wszyscy czekali na przybycie Sierowa. Jak zanotował Sierow, Żukow³⁵ powiedział: „damy w mordę i ucichną» [...] podobała mi się taka śmiała i jasna odpowiedź” [s. 619]. Na tym właśnie moskiewskim posiedzeniu, za aprobatą Chruszczowa, ustalono, że

na dożywotnie więzienie, w VII 1954 uwolniony, zrehabilitowany, wrócił do kariery partyjnej; VII 1956 na plenum KC WPP, kiedy w miejsce Rákosiego I sekretarzem partii został Ernő Gerő, został członkiem Biura Politycznego KC i II sekretarzem KC; w trakcie rewolucji 25 X 1956 zajął miejsce Gerő jako I sekretarz, 30 X minister bez teki w rządzie Imre Nagya; współzałożyciel partii komunistycznej pod nową nazwą Węg. Socjalist. Partii Robotniczej; 1 XI mówił przez radio o „chwalebnym powstaniu ludowym, które zrzuciło panowanie Rákosiego” i zapewnił, że WSPR będzie bronić niezależności i honoru narodowego Węgier, w chwili emisji tego przemówienia nie było go już w kraju, gdyż razem z Münnichem udał się samolotem do Moskwy, gdzie na posiedzeniu Prezydium KC KPZR został mianowany szefem partii komunistycznej Węgier i 4 XI w komunikacie radiowym ogłosił powołanie Węgierskiego Rewolucyjnego Rządu Robotniczo-Chłopskiego, który wezwał na pomoc wojska sowieckie dla przywrócenia porządku w kraju przez stłumienie „kontrewolucyjnego powstania”; od II 1957 oficjalnie mianowany I sekretarzem KC WSPR (1985–1989 był sekretarzem generalnym) oraz prezesem rady ministrów, w ten sposób skupił całą władzę w swoich rękach; na nim ciąży odpowiedzialność za represje po stłumieniu rewolucji, m.in. za egzekucję Imre Nagya i towarzyszy; 1968 wysłał wojska węg. do Czechosłowacji; 1986 Gorbaczow dał mu do zrozumienia, że oczekuje od niego reform lub odejścia, czemu się opierał; 1988 utworzono dla niego nowe stanowisko partyjne, ale faktycznie został odsunięty od władzy; zmarł w dniu, w którym Sąd Najwyższy ogłosił rehabilitację Nagya i towarzyszy. J. Tischner, *Kádár János*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 533–535; zob. też I. Kovács, op.cit., s. 66 i passim.

³⁵ Giorgij Konstantinowicz Żukow (1896–1974) – najsłynniejszy dowódca sowiecki z czasów II wojny światowej; od 1943 marszałek, czterokrotny Bohater Związku Radzieckiego; od 1942 zastępca naczelnego wodza – Stalina; m.in. koordynator bitwy stalingradzkiej, dowodził frontami zachodnimi; typ stalinowskiego dowódcy, który nie liczył się z życiem żołnierzy ani warunkami, w jakich przyszło im walczyć, nie podejmował żadnej operacji, jeśli nie posiadał 5–6-krotnej przewagi w ludziach i sprzęcie; 8 V 1945 przyjął kapitulację dowództwa niemieckiego; 1945–1946 na czele wojsk okupacyjnych we wschodnich Niemczech; odsunięty przez Stalina na prowincję do odeskiego okręgu wojskowego, ponieważ jego prestiż zaczął dorównywać stalinowskiemu; próby wytoczenia mu procesu zakończyły się fiaskiem na skutek zdecydowanego oporu generalicji; odegrał decydującą rolę w aresztowaniu Berii; wiceminister i minister obrony ZSRR; odsunięty ze stanowisk podczas podróży do Jugosławii za „skłonności bonapartystowskie”. G. Przebinda., J. Smaga, op.cit., s. 332–333.

Kádár będzie I sekretarzem partii komunistycznej, a Münnich premierem rządu.

Już następnego dnia (3 listopada) Sierow z powrotem był w Budapeszcie, gdzie z niezwykłą precyzją (co opisuje w pamiętniku) zorganizował „spotkanie-naradę” z generałami i wysokimi oficerami węgierskimi, którą zakończył osobiście słowami: „Rozmowy skończone, wszyscy jesteście aresztowani przez Armię Sowiecką” [s. 622]. Sierow miał w tym ogromną wprawę jeszcze z lat 1944–1945, gdy w taki właśnie sposób likwidował oddziały „leśnych ludzi” w krajach bałtyckich oraz w Polsce, na czele z Wileńską Brygadą AK pułkownika Aleksandra Krzyżanowskiego (ps. Wilk)³⁶.

Zgodnie z planem 4 listopada o 5 rano wojska sowieckie zaczęły wkraczać do Budapesztu. „Podli Węgrzy [...] otworzyli ogień” [s. 624]. Dokładnie w tym czasie Imre Nagy oraz niektórzy inni członkowie jego rządu z rodzinami (łącznie 53 osoby) w ostatniej chwili schronili się w ambasadzie jugosłowiańskiej i wysłana w celu ich pojmania specjalna grupa operacyjna KGB nieco się spóźniła. Kardynał Mindszenty³⁷ schronił się w ambasadzie amerykańskiej, gdzie przebywał 15 lat. Sierow profesjonalnie rozesłał „grupy operacyjne naszych i węgierskich pracowników” do wszystkich większych miast kraju „zwłaszcza w rejonach graniczących z Austrią” [s. 626], w miarę potrzeby pod osłoną jednostek (batalionów) Armii Czerwonej. Wtedy też (4 listopada) Kádár oraz członkowie Tymczasowego Rewolucyjnego Rządu Robotniczo-Chłopskiego zostali drogą lotniczą przetrzuceni z Moskwy do Szolnoka, gdzie znajdował się sztab marszałka Koniewa³⁸, dowódcy sił zbrojnych Układu Warszawskiego, skąd Kádár odczytał przez radio apel do narodu.

³⁶ Pisałem o tym w: A. Lityński, *Generał „Iwanow” – ostatni stalinowiec – o Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. 71, z. 2, s. 255.

³⁷ József Mindszenty – głowa kościoła katolickiego na Węgrzech, w 1948 na podstawie sfinansowanego procesu o rzekome szpiegostwo skazany na dożywotnie więzienie; uwolniony przez rząd Imre Nagya; 30 X wrócił do Budapesztu; w przemówieniu radiowym wezwał do zaprzestania przelewu krwi i poparł neutralność Węgier; w ambasadzie amerykańskiej przebywał do 1971, później na emigracji w Wiedniu; 1989 zrehabilitowany.

³⁸ Iwan Stiepanowicz Koniew (1897–1973) – w Armii Czerwonej od 1918, absolwent Akademii Wojskowej im. M. Frunzego; uczestnik I wojny światowej i wojny domowej; marszałek od 1944, dwukrotnie Bohater Związku Radzieckie-

7. Zwycięstwo Jałty

Na koniec warto nieco bardziej szczegółowo przedstawić głośną do dzisiaj sprawę ujęcia Imre Nagya i jego współpracowników; warto, ponieważ to kolejny przykład cynizmu sowieckiego totalitaryzmu, ale także cynicznego podziału Europy dokonanego w Jałcie. W napisanym, ale nieopublikowanym wywiadzie Sierow stwierdza: „Imre Nagy i jego zwolennicy ukryli się w ambasadzie jugosłowiańskiej. Bardzo nam pomogli Jugosłowianie, którzy mieli własne widoki związane z nowym kierownictwem węgierskim. Przekazali nam Imre Nagya. Jednak później, kiedy za Kádára a i Münnicha wpływy jugosłowiańskie spadły do zera, Jugosłowianie ostro wystąpili przeciwko nam, a **my wszystkie działania w zakresie likwidacji buntu uzgadnialiśmy z nimi**” [s. 636, podkr. – A.L.]. W szczegółach technicznych wyglądało to – oczami Sierowa – tak. Naprzeciw budynku ambasady jugosłowiańskiej w Budapeszcie Sowietci ustawili dwa transportery opancerzone pod pozorem ochrony, a faktycznie pracownicy operacyjni NKWD oraz węgierskiego ÁVH bez przerwy prowadzili obserwację. Z Belgradu przyjechał zastępca sekretarza stanu Jugosławii Dobrivoje Vidić, do niedawna ambasador Jugosławii w ZSRR. Ten z własnej inicjatywy spotkał się z komunistycznym premierem Münnichem „i zdecydowaliśmy, że za dwa dni odeślą przedstawicielstwo «do domów», a Münnich zaproponuje autobus do przewiezienia” [s. 632]. Geniusz zbrodni – Sierow – zorganizował wszystko w szczegółach: „[...] przebrałem kierowcę (Bohatera Związku Radzieckiego, pułkownika Prudnikowa) za Węgra [...] podjechał autobus i pracownik bezpieczeństwa Węgier poszedł zawiadomić ambasadę, że przybył autobus, by rozwieźć do domów. W napięciu obserwowałem cały proces z transportera opancerzonego. I oto pokazali się pierwsi «ministrowie» z walizkami i weszli do autobusu.

go, wyróżnił się w II wojnie w walkach o Moskwę i na Łuku Kurskim, dowódca 1. Frontu Ukraińskiego; XII 1953 przewodniczył rozprawie sądowej nad Berią; 1956–1960 na czele sił zbrojnych Układu Warszawskiego; dowodził jednostkami wojskowymi tłumiącymi powstanie węgierskie; 1961–1962 dowódca Zachodniej Grupy Wojsk Radzieckich w NRD; jeden z inicjatorów budowy muru berlińskiego. G. Przebinda, J. Smaga, op.cit., s. 143–144; zob. też F. Thom, op.cit., s. 945.

[...] Ostatni wyszedł Imre Nagy. Podszedł do autobusu, w którym już wszyscy siedzieli, postawił nogę na stopniu i stoi”. Nagy zadał po węgiersku jakieś pytanie sowieckiemu kierowcy, a gdy ten nic nie odpowiedział, „wtedy Nagy, zwracając się do «pasażerów», powiedział: «to nie Węgier i nie szofer». Ot podlec, tym razem w swej podejrzliwości miał rację. Na szczęście węgierski pracownik [bezpieki ÁVH – A.L.], który stał z tyłu za Nagym, nie stracił rezonu, popchnął Nagya pod łokieć, mówiąc: «Proszę szybciej, nie mamy czasu». Prudnikow pojął w lot, zaciągnął drzwi i ruszył” [s. 632]. Sierow zapisał, że odetchnął z ulgą, a następnie po siłowym oczyszczeniu Budapesztu „zacząłem pomagać Węgrom w odtwarzaniu organów bezpieczeństwa publicznego” [s. 635]. Wszystko to Sierow przećwiczył już w państwach nadbałtyckich i przede wszystkim w Polsce, gdy był „pełnomocnikiem na Polskę”.

Z pamiętników szefa KGB dowiadujemy się, że przygotowywano także operację „wydobycia Mindszentego z amerykańskiej ambasady”, ale „mieliśmy porozumienie z Amerykanami, że Węgry to strefa naszych wpływów i nie będą nam przeszkadzać” [s. 637]. W uzgodnieniu z Chruszczowem operacja została odwołana. We wzmiankowanym niepublikowanym wywiadzie Sierow stwierdzał, że obawiano się, iż wydarzenia węgierskie „sprowokują zamieszki w naszym kraju – na zachodniej Ukrainie i republikach nadbałtyckich”, co nazwał nacjonalistycznym bandytyzmem. Takie słowa jak patriotyzm, samostanowienie narodów czy sowiecki imperializm u Sierowa się nie pojawiły. Ostatecznie triumfowała Jałta.

STRESZCZENIE

Sowiecki kat Węgier '56 – Iwan Sierow

Dzieje rewolucji węgierskiej 1956 r. są znane. Autor niniejszego artykułu spogląda jednak na te wydarzenia oczami drugiej strony. W tym celu oparł się na nowych źródłach, mianowicie na niedawno odkrytych i opublikowanych pamiętnikach generała NKWD Iwana Sierowa, okrutnego pacyfikatora węgierskiej rewolucji 1956 r. Sierow był szefem najpierw „cywilnego”

Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB), a później wojskowego Głównego Zarządu Wywiadu (GRU).

Od początku rządów komunistycznych na Węgrzech ich cechą charakterystyczną był intensywny terror. Po śmierci Stalina pojawiły się oznaki kryzysu totalitarnego systemu. Nasiliła się walka o władzę wśród komunistycznej elity. Autor prezentuje także typowo sowiecką konstytucję węgierską z 1949 r. Wszelkie decyzje zapadały w Moskwie. W 1956 r. wszystkimi szczegółami krwawej pacyfikacji kierował szef KGB – Sierow. Zachodnie państwa demokratyczne dotrzywały umowy ze Stalinem o podziale Europy. Węgry znalazły się pod panowaniem sowieckim. Nikt Węgom nie pomógł: układy z Jałty z 1945 r. zostały dotrzymane.

Słowa kluczowe: rewolucja węgierska 1956; generał NKWD Iwan Sierow; konstytucja węgierska 1949; Jałta 1945

SUMMARY

Soviet executioner of Hungary 1956 – Ivan Serov

The history of the Hungarian Revolution of 1956 is well known. However, the author of this article looks at these events through the eyes of the other side. The author has relied on new sources; namely, on the recently discovered and published memoirs of the NKVD general Ivan Serov, the bloody pacifier of the 1956 Hungarian revolution. At first Serov was the head of the “civilian” Soviet State Security (KGB) and later of the Soviet Military Intelligence (GRU).

From the beginning of Communist rule in Hungary, intense terror was its main feature. After Stalin's death, there were signs of a crisis in the totalitarian system. The struggle for power among the communist elite intensified. The author also presents a typically Soviet Hungarian constitution of 1949. All decisions were made in Moscow. All the details of the cruel pacification in 1956 were directed by the head of the KGB – Serov. The Western democratic states kept their agreement with Stalin about the division of Europe. Hungary found itself under Soviet rule. No one helped Hungary – the agreements of Yalta 1945 were honored.

Keywords: Hungarian Revolution of 1956; NKVD General Ivan Serov; Hungarian Constitution of 1949; Yalta 1945

BIBLIOGRAFIA

- Beria S., *Beria mój ojciec. W sercu stalinowskiej władzy*, przedmowa i przypisy F. Thom, przeł. J. Waczków, Warszawa 2000.
- Birstein V.F., *Smiesz – tajna broń Stalina. Sowiecki kontrwywiad wojskowy podczas II wojny światowej*, przeł. T. Fiedorek, Kraków 2013.
- Błazyński Z., *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, wstęp J. Nowak-Jeziorański, Londyn 1986.
- Chruszczow N.S., *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 2000, z. 132.
- Conquest R., *Uwagi o spustoszonej stuleciu*, przeł. T. Bieroń, Poznań 2002.
- Dzilas [Djilas] M., *Rozmowy ze Stalinem*, przeł. A. Ciołkosz [przedruk drugiego obiegu z Biblioteki „Kultury”, t. 82, wyd. Profil b.d.].
- Felczak W., *Historia Węgier*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Field H., Field K., *Opóźniony odlot. W okowach zimnej wojny*, przeł. M. Auriga, Warszawa 1997.
- Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 1948.
- Kiss R., *Węgierska rewolucja i walka o wolność w 1956 roku*, przeł. A. Kowalak, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10.
- Konstytucje europejskich państw socjalistycznych*, red. A. Burdy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, konstytucję węgierską przeł. T. Woronowicz.
- Kovács I., *„Mała rewolucja październikowa” 56 na Węgrzech a Polacy*, przeł. D. Warmuz, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10.
- Lenin W., *O zadaniach proletariatu w obecnej rewolucji (tezy kwietniowe)*, w: W.I. Lenin, *Rewolucja u bram. Pisma wybrane z roku 1917*, wybrał, wprowadzeniem oraz posłowiem opatrzył S. Žižek, przedmowa S. Sierakowski, przeł. J. Kutyła, Kraków 2006.
- Lityński A., *Generał „Iwanow” – ostatni stalinowiec – o Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. 71, z. 2.
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, wyd. 3, Warszawa 2017.
- Máthé Á., *Odzyskać samych siebie. Czym był rok 1956 na Węgrzech?*, przeł. S. Brzeziński, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10.
- Miedwiediew R.A., *Chruszczow. Biografia polityczna*, przeł. W. Zagórska, Warszawa 1990.

- Pietrow N., *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, przeł. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015.
- Pietrow N., *Psy Stalina*, przeł. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2012.
- Pietrow N., *Stalinowski kat Polski Iwan Sierow*, przeł. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2013.
- Polmar N., Allen T.B., *Księga szpiegów. Encyklopedia*, przeł. H. Białkowska, R. Brzeski, K. Oblucki, A. Piber, T. Wójcik, oprac. aneksu A. Pepłoński, P. Wiczorkiewicz, Warszawa 2000.
- Przebinda G., Smaga J., *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000.
- Reed J., *Dziesięć dni, które wstrząsnęły światem*, przeł. A. Dobrot (W. Grosz), Warszawa 1956.
- Sierow I., *Tajemnice walizki generała Sierowa. Dzienniki pierwszego szefa KGB. 1939–1963*, red. A. Hinsztein, przeł. A. Janowski, J. Cichocki, Konstancin-Jeziorna 2019.
- Sudopłatow P., *Wspomnienia niewygodnego świadka*, przeł. J. Markowski, przedmowa R. Conquest, wstęp i przypisy do wydania polskiego S. Jaczyński i M. Jasiak, Warszawa 1999.
- Suworow W., *Akwarium*, Wrocław 1989.
- Thom F., *Beria – oprawca bez skazy*, przeł. K. Antkowiak, Warszawa 2016.
- Tischner J., *Kádár János*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Tischner J., *Műnnich Ferenc*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Tischner J., *Nagy Imre*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Tischner J., *Rákosi Mátyás*, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Zblewski Z., w: *Historia polityczna świata XX wieku 1901–1945*, red. M. Bankowicz, Kraków 2004.

